

Джочка І. Ф.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Фуштей А. В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОМОКОМПЛЕКСУ ТАК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті представлено результати граматичної розвідки, у якій охарактеризовано семантичні, словотвірні й синтаксичні параметри омокомплексу **так** у сучасній українській мові. Матеріалом дослідження послужив прозовий текст сучасних українських письменників. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю з'ясування усіх парадигматичних та синтагматичних ознак компонентів омонімічних комплексів з метою правильного їх вживання в мовленні та коректного перекладу іноземною мовою.

У функції прислівника лексема **так** як самостійно, так і в складі ідіом виражає такі лексичні значення: «спосіб дії» (**так і сяк, саме так, так йому тощо**), «міру і ступінь ознаки» (**не так то та ін.**). У прислівниковій позиції слово **так** найчастіше вступає в синтагматичні зв'язки з предикатом, указуючи на спосіб виконання дії. Реалізуючи семантику міри і ступеня, прислівник **так** поєднується з лексемами з кількісним або темпоральним значенням. Словотвірний потенціал аналізованого номена є незначним: зафіксовано тільки два демінутивно-меліоративні похідні **такечки і такеньки** та лексема **отак**, що актуалізує підсилювальну сему способу дії. Визначальними для похідної партикули **так** є підсилювальна та стверджувальна семантика. Градаційне значення аналізована частка може реалізувати як самостійно, так і у складі ідіом (**оце так, так і, так от, так де тобі, так куди та ін.**). Експлікуючи стверджувальну семантику, слово **так** служить твірною базою для інших часток, які теж є виразниками констатувальної модальності (**так-так, так-таки, так-то, ну так, так точно тощо**). Як компонент омокомплексу входить до структури складених вторинних сполучників, які виражають умовні (**як... так**) та градаційні (**як... так і**) семантико-синтаксичні відношення. Семантико-функціональне навантаження, словотвірні особливості, здатність вступати в синонімічні відношення, контекстне оточення є визначальними факторами, що зумовлюють частиномовну належність компонента омокомплексу.

Ключові слова: омокомплекс, синтагматика, парадигматика, граматична омонімія, частки, прислівники, сполучники.

Постановка проблеми. На сучасному етапі дослідження особливостей полісемії мови основна увага акцентована на функційному підході, що зумовлено появою великої кількості систем автоматичного опрацювання тексту чи його частин. Звернення до такого підходу пов'язане з тим, що слово, репрезентоване в реченні, є не вихідною сталою формою конкретної лексеми, а її граматичною формою, з якою стикаємося під час аналізу тексту. Найбільшою проблемою, що впливає на результати машинного перекладу, є неправильний переклад службових слів, а особливо – часток, які мають широку систему функцій та значень, а також явище омонімії, зокрема граматичної [10, с. 134].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти мовної омонімії, що пов'язані з дослі-

дженням параметрів вказаного явища, вивченням особливостей граматичних омонімів, проблемами їхнього розмежування в системі частин мови, закономірностями впливу транспозиції на історичний прогрес мови тощо, досліджували І.Р. Вихованець, Н.М. Глібчук, У.Б. Добосевич, І.Ф. Джочка, А.П. Загнітко, А.С. Каратаєва, С.В. Кійко та ін. [2; 3; 5–11]. Методологічною основою пропонованої наукової розвідки послужили праці таких учених, як Л.В. Бондаренко, О.П. Кушлик, К.С. Симоннова, С.В. Соколова, О.О. Шипнівська [1; 12; 13; 15; 16; 18]. Проблема розмежування омонімічних звукокомплексів й надалі залишається в центрі уваги сучасної лінгвістики, оскільки й досі в лексикографічних працях трапляються розбіжності щодо трактування частиномовного статусу, полісемії чи омонімії лексем з відмінними семантичними

та граматичними характеристиками [3; 4; 14]. Найбільше труднощів виникає при кваліфікації та класифікації одиниць, які належать до незмінних класів слів. Це зумовлене наявністю великої кількості омонімічних лексем на рівні «прислівник – службове слово». Змінюючи контекстне оточення, семантико-функційні характеристики, прислівники часто переходять у розряд часток чи сполучників, формуючи в такий спосіб омонімічні пари або ряди слів. Погоджуємося із думкою дослідниці О. П. Кушлик, яка стверджує, що «для безпомилкового визначення частиномовного статусу аналізованих одиниць потрібні спеціальні дослідження їх семантичних, граматичних (звідка і стилістичних) та функціональних особливостей» [12, с. 6]. Пропонована розвідка є продовженням низки праць, присвячених з'ясуванню особливостей функціонування омокомплексів, вихідною одиницею яких є займенникові прислівники [6–8; 17].

Постановка завдання. У статті розглянемо граматичну омонімію з функційного погляду, оскільки вивчення цього аспекту проблеми займає провідне місце в сучасних лінгвістичних працях, що свідчить про актуальність обраної теми. **Мета** дослідження полягає у встановленні та аналізі семантико-функційних, словотвірних та синтаксичних особливостей омокомплексу *так*.

Відповідно до мети необхідно розв'язати такі завдання: з'ясувати критерії виділення й розмежування граматичних омонімів на рівні «прислівник – службове слово»; охарактеризувати лексико-семантичну структуру компонентів омокомплексу *так*; визначити словотвірні особливості аналізованого прислівника, структурні моделі складених омонімічних часток і сполучників; розглянути синтаксичні параметри лексем, які входять до зазначеного омокомплексу.

Мета й завдання роботи зумовили використання таких **методів**: структурно-семантичного, спостереження й опису, зіставно-порівняльного, контекстологічного й трансформаційного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Омокомплекс *так* об'єднує три компоненти, які відповідно до семантичних та граматичних властивостей репрезентують такі класи слів, як займенниковий прислівник, частка та сполучник. Займенникові слова у складі лексико-граматичного класу прислівників розглядають як слова зі своєрідною семантикою, співвідносні з ознаками ознак чи обставинами, які виражають їх за допомогою вказівки, а не прямо. Саме тому прислівники є спорідненими із займенниковими словами. Найчастіше займенникова лексема *так* виражає значення способу дії,

якого набуває певний об'єкт, обставини, за якої відбувається та чи інша дія тощо. Набуваючи зазначених характеристик, прислівник *так* указує на особливість перебігу певної дії з семантикою «таким способом, таким чином», наприклад: – *Я не хочу так вигравати! Нехай краще я програю!* (Т. Малярчук). В іншій синтаксичній позиції прислівник *так* здатен набувати нових значеннєвих відтінків, що наближаються до темпоральної семантики. Лексема *так* указує на зміни, що відбулися з об'єктом обговорення протягом деякого проміжку часу чи внаслідок певної дії, зі значенням «як і раніше, подібного до того, як і спершу», наприклад: *Не дочекавшись відповіді, він повів далі: – Я думав, це щось більше. Я дотепер так думаю* (Ю. Андрухович).

Семантичне наповнення «таким чином, як подано далі» притаманне займенниковій лексемі *так*, коли в реченні вона виконує роль узагальнення, наступна частина висловлення деталізує, доповнює, у який саме спосіб відбуватиметься та чи інша дія, наприклад: – *Давайте домовимся так: в разі чого, ви мене попередили, але я лишаю за собою право на творчий пошук* (О. Ірванець). Займенниковий прислівник *так* містить вказівку на ставлення мовця до висловленого, коли вживається для зв'язку окремих речень або ж частин складного речення, що розташовані перед зазначеною лексемою. У такій позиції прислівник *так* підсумовує, узагальнює зміст попереднього речення (чи його частини), указує на правильне, на думку мовця, вирішення певного завдання або на дію, що матиме позитивний результат, наприклад: – *Не шукай його. Так буде безпечніше. Роби, що Аделя сказала* (С. Андрухович). У поєднанні з часткою *не* прислівник *так* уживається в значенні, протилежному до «як треба, як має бути, як доцільно, як належить» тощо, наприклад: *Цього разу вона не дала Павлові щигля за те, що той зробив щось не так* (М. Ткачівська).

Займенникова лексема *так* входить до складу конструкцій *як би не так*, що вказує на оцінку ситуації, з погляду мовця, обурливої, з якою він не погоджується чи відмовляється від її виконання, *як буде (зробите), так буде*, що виражає байдуже ставлення мовця до ситуації, прийняття будь-яких її результатів, або ж, навпаки, упевненість у рішенні, яке він приймає, наприклад: *Кажуть, судитися тре, щоби якісь там гроші чи що дали. В район їхати. Та куди мені з моїми ногами? Вже як буде – так буде* (В. Лис). У складі ідіом *[і] так і перетак, [і] так і сяк, [і] сяк і так, сяк-так, так-сяк* та інших аналізоване слово виражає

значення «і таким способом, і іншим способом; як була змога, як-небудь» [14, с. 17]. Такі конструкції насичують мовлення жартівливим тоном, певним хвилюванням зі сторони мовця, наприклад: *Старий центр **сяк-так** підрихтували, а базар, на якому колись торгувала своєю совістю місцева інтелігенція, став сувенірним* (Т. Малярчук).

Займенниковий прислівник **так** є компонентом багатьох сталих конструкцій, уживаних у висловленні для досягнення конкретного художнього ефекту та увиразнення мовлення персонажів, зокрема **саме так** («як потрібно, як належить, як вказано»), **так [воно] і є (єсть)** («справді, дійсно, правильно»), наприклад: *Беззмістовні розмови, безтямний сміх, нічим не мотивоване щастя – саме так і має все бути навесні, коли тобі чотирнадцять, саме так усе й було* (С. Жадан); *Певно, дівчата гадатимуть, що своїм красномовством та приязністю переконали мене. Мабуть, так воно і є* (брати Капранови). Сталі конструкції **так і так, отак і так, так і отак** тощо використовуються мовцем під час переказування змісту власної або чужої розмови, допомагають передати скорочено події, що відбулися з мовцем, або свідком яких він став, викласти суть розмови в декількох словах, наприклад: *Я їй кажу, що так і так, не маю куди дітися, до батьків не можу, там і без мене цілий інтернат, ну, і плюс стидно... а чоловік дома вб'є* (Т. Малярчук).

Указуючи на спосіб виконання дій (переважно під час опису бійки, сварки чи лайки персонажів), прислівник у складі сполуки **так його (її, їх)** частково нейтралізує свою дійсничну функцію і разом із вказівкою на об'єкт дії вживається в значенні вигука, який виражає підбурення певних осіб до з'ясування стосунків із використанням фізичної сили, наприклад: *Взагалі чудовий жанр: можна бити людину скільки завгодно, це вітається, ще й оплески в залі – давай, ще раз, так його...* (А. Кокотюха). Схоже семантичне забарвлення має стала сполука **так тобі (йому, їй тощо) і треба**, яку використовують для наголошування на тому, що об'єкт заслуговує вказаного в контексті покарання, яке може бути як навмисно зробленим кимось, так і випадковим, проте сприймається мовцем як бажане для оточення, наприклад: *Так тобі й треба, дурено! Попалася – не плач! Сама дурила людей всю дорогу, побудь тепер у їхній шкурі* (А. Кокотюха).

Займенниковий прислівник **так** є компонентом й інших сталих комплексів слів **так само і так само, як; так чи (або) інак (інакше); так чи (або) сяк; так чи (або) так; то сяк, то так**

(**то так, то сяк**), що виражають тотожні або різні способи виконання дії чи набутого стану. Ідіоми **за так, так за так** мають значення «даром, безплатно», коли в семантичному центрі речення – поняття, пов'язані з матеріальним світом, добробутом людини; **просто так** вказує на байдуже ставлення певної особи до об'єкта розмов, набуває значення «ненароком, без конкретної мети»; **так тільки (тільки так)**, уживається зі значенням «без підстав, наслідків, без конкретного наміру»; **і (й) так** виражає семантику «і (й) без того; мало того, що»; **так собі** виражає декілька значень: «ні гарно, ні погано; нормально», в ролі присудка – «нічого надзвичайного собою не становить»; «без причини, без затії» [14, с. 17].

У всіх указаних значеннях лексема **так**, належачи до лексико-граматичного класу прислівників, на синтагматичному рівні поєднується із словами предикативної семантики (дієсловами, предикативними прислівниками тощо), наприклад: *Він знав, що й інші почуваються так само, що мимоволі закрадаються думки про немичий кінець їхньої боротьби* (О. Забужко); – *Чудо ти моє. Поклади лапку от сюди, угу, так добре... Я знаю, що ти нікого не вбивав. Чесно* (О. Забужко).

Значення міри і ступеня вияву ознаки аналізований прислівник набуває тоді, коли поєднується з якісно-означальними прислівниками, виражаючи семантику «настільки, у такій мірі, до такого ступеня», наприклад: *Пес вискочила з-під стелажів і запищала так майстерно і так голосно, як ціле стадо курей не змогло би повторити* (Т. Малярчук). Лексема **так** виражає значення міри в сполуці з заперечною часткою **не** у складі ідіом **не так** – «не такою мірою, способом, як колись, раніше», **не так щоб, а (але)** – «не дуже, не вкрай», наприклад: *Лиш тепер люди, котрі хочуть миру, готові прийняти його на будь-яких умовах. Тому й зиркають <...> уже не так приязно* (А. Кокотюха); *Наш фольклор і взагалі не так щоб сильно веселий на голос, а вже в підземеллі, <...>, і зовсім краяв по живому* (О. Забужко).

Як прислівникову лексеми компонент **так** трактують автори «Словника української мови», указуючи на те, що у складі сполуки **не так..., як** він виражає значення міри та інтенсивності дії – «не стільки..., скільки...», наприклад: ***Не так ті вороги, Як добрії люди – І окрадуть жалкуючи, Плачучи осудять*** (Т. Шевченко) [14, с. 17] Підтримуємо натомість погляд К. Городенської [4, с. 160] та Н. Глібчук, У. Добосевич [3, с. 500], які таку сполуку визначають як вторинний склад-

ний градаційний сполучник сурядності, що вказує на перехід дії чи стану через певну межу, посилюючи чи послаблюючи їхню міру вияву, наприклад: *Їхнє мистецтво викликало захоплення у сильних того світу, які любили не так читати, як передивлятися й милуватися тими гарними творіннями людських рук* (В. Лис). Виразником градаційних відношень з єднальним відтінком виступає і сполучник *як...*, *так і*, до складу якого входить лексема *так*. За будовою такий сполучник є парним і типово поєднує однорідні члени речення, наприклад: *Як у системі частин мови, так і всередині кожної з них наявні слова, які не охоплені одним або кількома критеріями* (І. Вихованець).

Займенникова лексема *так* може бути самодостатнім компонентом, еквівалентом речення, не переходячи в розряд стверджувальних часток. Часто вказаний прислівник у такій позиції може виражати й інше смислове навантаження, яке полягає в униканні мовцем розмови, виражає його небажання продовжувати розмову чи відповідати на запитання або на відсутність можливості розповісти те, що вимагає поставлене запитання, наприклад: *«А про що ви домовилися з отцем Йосифом, Аделько?» – старанно вдаючи байдужість, запитала я. «А, так», – вона навіть не відвела обличчя від вікна* (С. Андрухович).

Прислівник *так* виступає твірним для похідних прислівникових утворень *так-сяк*, які актуалізують такі значення: *так-сяк* – «ледве, насилу, з великими труднощами», «погано, як-небудь, абияк», «по-різному, усіяко», «допустимо, можна», *так-то* – «підсил. до у такий спосіб, таким чином», *не так-то* – «не дуже, не настільки, не зовсім» [14, с. 17]. Зауважимо принагідно, що лексема *так-то* виражає указану семантику, поєднуючись із лексемами на позначення дії, наприклад: *А якщо серйозно, то за своє місце під сонцем я буду чіплятися зубами до останнього і ніхто мене не зможе ні переконати, ні зупинити. Ось так-то, подруго* (С. Талан). Натомість синтагма *не так-то* поєднується з означальними прислівниками, синонімізуючись із лексемою *так* у вираженні кількісної семантики, наприклад: *Дві речі його тоді стримали – одне, що не так-то легко було б його в окрузі замінити, <...> і друге – друге, що «Стодоля» врятував йому життя* (О. Забужко); ... *Поступово змонтувала собі в свідомості певного віртуального персонажа <...>, яких у його [батька] покоління було загалом не так-то й мало* (О. Забужко).

Окрім зазначених дериватів, прислівник *так* є твірною базою для синонімічної лексеми *отак*,

яка виражає підсилювальну семантику «ось так, ось таким чином», може виражати семантику схвалення чого-небудь або вживатися при підбитті підсумку щодо попереднього повідомлення, наприклад: *І ніхто того ані прибирає, ані підмітає. Отак затоптують в болото і все* (Улас Самчук). Похідними від аналізованого адвербіатива є й демінутививи з меліоративною конотацією *такечки* і *такеньки*, які додають ліричності й емоційності висловленню, наприклад: *Прийшла з череди Галка. Це я такечки свою корову прозвала. Вона бо чорна, як галка* (І. Вирган); *Прожила Галя такеньки цілу зиму холодную* (Марко Вовчок).

За функціональної транспозиції займенникових прислівників спостерігаємо втрату ними своїх первинних семантико-синтаксичних функцій. Семантико-синтаксичні особливості частинок виявляються в тому, як зазначає С. В. Соколова, щоб виражати допоміжні логічні, емоційні та модальні відтінки значень окремих слів, словосполучень або й цілих речень [15, с. 759]. Тому займенниковий прислівник здатний набувати значення частки тільки за умов, коли реалізує підсилювальну, емоційно-оцінну, видільну, стверджувальну, заперечувальну, питальну, спонукальну та інші функції.

Лексема *так* здатна вживатися в ролі стверджувальної частки під час відповіді когось на чиєсь запитання. Використовується для підтвердження наведеної думки, певного факту чи явища дійсності, коли співрозмовник повністю погоджується з думкою кого-небудь, також може виражати згоду на якусь дію чи вживатися для ствердної відповіді стосовно раніше висловленого, наприклад: *– Але ж бог один? – запитувала Рута. – Так, один, – погоджувався батько, – і ми його зємо Святovitом* (Ю. Винничук). Аналізована частина вживається для підтвердження реплік чи думок співбесідника, використовується для того, щоб наголосити на правильності ходу міркувань когось або ж виголосити погодження з чиймись судженнями. У такому випадку частка *так* набуває значення «справді, правильно, істинно», наприклад: *«Я був певний, що ви давно вже вийшли заміж і покинули цей дім, пані Стефо <...> Доктор Ангер тішився б із такої вірності». – «Так, – безцеремонно втрутився Петро <...>, – наша Стефія ніяк не погодиться нарешті ошасливити якогось достойника»* (С. Андрухович). Частинка *так* часто вживається для підсилення, емоційного виокремлення певного слова чи цілої думки, допомагає мовцеві наголосити на важливості того, про що він каже, запевнити кого-небудь

у правильності своїх міркувань, наприклад: – *Інші теж так казали. Потім зрадили <...>. – Чекай, ти про... – Так!* – гаркнув Дунай, <...>. – *Більшість совіцьких солдатів та офіцерів, котрі <...> влилися в ряди повстанчої армії, переметнулися назад!* (А. Кокотюха).

Партикула **так** може використовуватися мовцем для вираження підсумку стосовно питання, яке він вже довго осмислює або ж щодо того, що найбільше хвилює мовця у вказаний момент, інколи набуває семантики «точно, справді» й висловлює емоційну нестабільність того, хто говорить, його переживання, наприклад: *Так, того квітневого дня вона, його Зірка, справді поведилася норомисто* (В. Шкляр). Із аналогічною семантикою вживається й похідна частка **так-то**, наприклад: *І навіть якби цілу решту життя я протримав тебе за руку <...>, все одно, множина (X) завжди буде потужніша од множини (Y), і жодним зусиллям уяви я собі не здолаю намалювати, що ти там бачила ще. Так-то. Спряжу-но я собі яєшню, от що* (О. Забужко). Повторювана частка **так** служить засобом підсилення ствердження: *Так-так, Ходя змайстрував собі справжнього лука, позаяк отаман заборонив стріляти у лісі...* (В. Шкляр). Підсилювальну функцію у вираженні стверджувальної, заперечної чи питальної модальності, часто з відтінком здивування виконує складна партикула **так-таки**, наприклад: *... Я дійсно не знаю, що сказати Павлу Івановичу Бухалову на його ліричну заяву. Так-таки жодного бажання не маю довідуватися, коли й за яких обставин він міг зустрічатися з моєю «матінкою»* (О. Забужко).

У позиції на початку речення вказана частка вживається під час продовження розмови, яка через певні відомі або невідомі причини була перервана, зазвичай у складі конструкції **так, я слухаю**, проте інколи – самостійно, наприклад: *Лена приклала мобільник до вуха і ледве чутно пробелькотіла «алло». По той бік трохи помовчали. <...> – Так, я слухаю, – трохи бадьоріше сказала Лена* (Т. Мальярчук). Аналізована партикула може вживатися замість лексеми **алло** на початку телефонної розмови, коли мовець підіймає слухавку. Найчастіше така манера вказує на офіційний, діловий тон розмови чи намагання мовця пришвидшити процес розмови внаслідок браку часу, наприклад: *І тут йому телефонують <...>. – Так, – говорить. – Ну і що? – питає. – Важкий? А без мене можна? – Добре, – погоджується, – зараз буду* (С. Жадан).

Займенникова лексема **так** у ролі стверджувальної частки може набувати й інших семан-

тичних відтінків, наприклад, використовується під час відповіді на запитання із змістовим наповненням «нічого цікавого, особливого; не варте уваги», наприклад: – *А що ти озвучував? – Так, фільм один. Можна сказати, науч-поп. Інструктаж* (О. Ірванець). В іншому випадку вказана партикула вживається в якості еквівалента слова чи навіть цілого речення, проте все ж не втрачає свого значення – відповіді на запитання, яку співбесідник не озвучує, а показує, використовуючи міміку й жести, наприклад: *Ти мусиш зрозуміти, що ти зла. Ти розумієш мене? Пес кивала головою, що так, що розуміє* (Т. Мальярчук). У поєднанні з компонентом **ну** партикула **ну так** указує на вимушене погодження з певним фактом, який, на думку мовця, не є вже й настільки значущим, наприклад: *Отже, з мимовільною усмішкою думає Дарина, Вадим зробив із їхньої розмови висновки. Опозиція, ну так, він же ж у нас в опозиції...* (О. Забужко).

Схоже семантичне значення має й сполука **так точно**, що використовується як повнозначна мовна одиниця й не потребує ніяких допоміжних засобів (слово-речення). Така конструкція вживається для висловлення ствердної відповіді у військовій сфері, є свого роду маркером офіційного стилю мовлення військовослужбовців, наприклад: *Підійшов вайлуватий прокурор міста. <...>. – Опергрупа вже скінчила? – Так точно!* – відповів Бриль (А. Кокотюха).

Відприслівникова партикула **так** здатна виражати й питальну семантику на початку питального речення зі значенням «здивування, недовіра, сумнів», синонімізуючись з лексемами **хіба**, **невже** тощо, наприклад: – *От бачиш! Тоді одразу всіх поетів мобілізують у депутати. Може, й тобі крісло виділять. Га? – Вони виділять... – хлопець скептично скривився. – Там своїх поетів, знаєте, скільки? – Так то поети?* (брати Капранови). Схоже семантичне навантаження має аналізована частка тоді, коли вживається на початку речення перед питальним словом, надаючи висловленню відтінку здивування, сумніву, недовіри та ін., наприклад: – *Сержант Ковальчук! – кинув руку до козирка Вася, взяв документи, критично вивчив їх. – Так що сталося, командире? Які проблеми?* (А. Кокотюха).

У значенні кількісної обмежувальної частки лексема **так** та її синонім **отак** уживаються для вираження приблизності, неточності щодо вияву чого-небудь, найчастіше кількісне значення сто-сується просторових та часових понять [5, с. 94], наприклад: *Про їхню придибенцію стало відомо*

у волосній управі <...> й **десь так на четвертий день до хати** <...> ввалився сам пан волосний (А. Кокотюха); **Проїхали так з кілометр до наступного повороту, і тут Козаков, нарешті, дав команду зупинитись** (О. Гончар); **І пройшли ми, значить, отак з годину, зупинився я, щоб відсапнути та оглянутись, коли дивлюся: а ми біля черешеньки...** (Улас Самчук).

Часто партикула **так** використовується для вираження мовлення, виконуючи підсилювальну функцію. Об'єктом її впливу може бути як одне слово в реченні, так і ціла синтаксична одиниця, проте інколи аналізована частка здатна виступати самостійним еквівалентом речення.

Підсилювальна функція частки **так** полягає в акцентуванні на виражальних можливостях слів, що розташовані поруч із нею, у такий спосіб посилюється емоційність репліки, наприклад: **Так он чого вона так сильно здивувалася тоді: Руслана на дух не терпіла тютюнового диму** (Л. Дашвар). Указана лексема часто вживається на початку окличного речення для підсилення емоційного стану мовця, яскравіше виражає його радість чи злість тощо. Використання частки **так** поруч із дієсловами у формі наказового способу дозволяє підвищити ступінь спонукування, змусити людину до дії, проте така конструкція має негативне забарвлення, в усному мовленні супроводжується дещо грубим і нервовим тоном, наприклад: **Торкнувся великим пальцем леза, потім без страху надавив усією долонею, скривився. – Тупа. – Так нагостри. – Давай чим – запросто** (А. Кокотюха). Для вираження здивування мовця чиєюсь дією чи станом частка **так** використовується у сполученні з підсилювальними партикулами **оце, от** та ін., такі комплекси дозволяють емоційно передати почуття мовця, його захоплення, здивування, обурення кимось або чимось, наприклад: **Мені щелепа відпала, як я це почула: оце так шеф гестапо** (О. Забужко). Із підсилювальною функцією партикула **так** вживається й у складі часток **так де тобі (мені, вам тощо)** і **так куди [ж пак]** для вираження непогодження з чим-небудь або заперечення чогось, наприклад: **“Дайте, – Павло мій гомонить, – хоч обода догнути, батько мій поранений на миколаївській, не догне сам”. Так де там! А Павло – і ружжся у руках не тримав** (В. Дрозд) [7, с. 89].

Щоб досягнути посилення заперечення, використовують партикулу **так і** перед заперечною часткою **не**, що дозволяє наголосити на невиконанні певної дії, наприклад: **Вихователька прожила в Сан-Франциско все життя, але так**

і не навчилася говорити по-людськи (Т. Малярчук). Функцію попередження виконує ідіома **так і знай (знайте)**, що вживається в значенні «май (майте) на увазі». Використання такої конструкції дозволяє комусь попередити когось про можливі наслідки дій, запобігти появі проблем, наприклад: **Як тільки в документах все красиво, гладко... читаєш – ну прямо тобі Лев Толстой, комар носа не підточить! – так і знайте, що – ліпа...** (О. Забужко). Стала синтаксична конструкція **так от** використовується мовцем на початку речення для продовження перерваної думки, для переходу до суті справи, коли всі потрібні знання про неї співрозмовник уже дізнався, наприклад: **З'ясувалося, що можливими призвідцями епі... ну, тимчасових труднощів у нашому місті, можуть бути собаки <...>. Так от... <...> сьогодні вночі спеціальні служби проведуть, так би мовити, зачистку території** (О. Ірванець). Підсилювальна партикула **так** у поєднанні з лексемою **і** виражає декілька семантико-прагматичних смислів, а саме: а) вживається поруч дієслів із семантикою дії, процесу для підсилення значення енергійності їхнього виконання, наприклад: **Він однак дуже спритно заходився піднімати навколо себе пилуку на хіднику, розмахуючи мітлою. Кавальці сухого болота так і летіли навсібіч** (С. Андрухович); б) виступає засобом вираження неочікуваної, вимушеної дії, якої ніхто не сподівався, наприклад: **Я обійшов наш «Додж», розчахнув багажник, аби забрати наші речі, і... так і вкляк, розкривши рота та притримуючи рукою кришку** (М. Кідрук).

Окрім зазначених функцій, лексема **так** в українській мові вживається також у ролі сполучника чи сполучного слова, поєднуючи частини складного речення. Прислівник **так** уживається в складнопідрядних реченнях у значенні співвідносного слова в головній частині, а лексеми **як, ніби** тощо в підрядній частині, що вказує на спосіб дії, наприклад: **А я готую так, як не снилось навіть Францові Захеру в його ресторації у Відні** (С. Андрухович); **Притулила вивіску до вікна так, ніби останню літеру віконна рама затуляє** (Л. Дашвар).

Як уже було зазначено, компонент **так** наявний у структурі складених вторинних сполучників, зокрема умовний сполучник **як... так** уживається в підрядних реченнях умови у значенні співвідносного слова, синонімізуючись із словом **то** у складі сполучника **якщо... то**, наприклад: **Наче як плакати, так тільки біля неї. Як жалітися – їй, нікому більше** (Л. Дашвар). У структурі вторинного складеного сполучника

як... так і аналізована граматична одиниця служить для вираження градаційних семантико-синтаксичних відношень, поєднуючи однорідні члени речення (підмети, додатки, означення й обставини), наприклад: *В умовах гірського життя при різкому кліматі, де часто раптово змінюється вітер, опади і температура – кептар став дуже практичним одягом як для чоловіків, так і для жінок* (О. Воропай). Водночас не слід сплутувати градаційний складений сполучник *так... і* з омонімічною синтагмою, ужитою в припрєдикативній позиції, де кожен із компонентів (*так – як*) є прислівником, виражаючи спосіб дії, а лексема *і* виконує функцію підсилювальної частки, наприклад: *Вона гарно співає, <...>, видно, що як співає, так і живе* (Т. Малярчук). Конструкції такого типу можуть і не містити у своєму складі частки *і*, яка не впливає на зміст речення, але увиразнює значення присудка, наприклад: *Як вміли, так зробили* (Самбірська газета).

Висновки і перспективи дослідження. Компоненти омокомплексу *так* функціонують у сучасній українській мові у значенні прислівника, частки або сполучника. Займенниковий прислівник *так* виражає велику кількість семантичних відтінків як самостійно, так і в складі сталих синтаксичних конструкцій, які увиразнюють семантичне наповнення речення або й цілого тексту обставинними відтінками. Аналізовані лексеми виражають значення способу дії (*так і сяк*,

саме так, так йому, так чи сяк, так само, як), міри і ступеня (*не так то* та ін.).

Визначальним семантичним наповненням аналізованої відприслівникової партикули *так* є підсилювальна функція, яка актуалізується як у самостійно використовуваних частках, так і в сполуці з іншими лексемами (*оце так, так і, так от, так не, так де тобі, та куди* тощо). Активною аналізована частка виступає й для вираження стверджувальної модальності: може вживатися незалежно від інших лексем у складі речення (*так, так-таки, так-то*) або ж утворювати разом з ними фразеологізовані сполуки (*ну так, так точно*). Значення приблизного виміру частка актуалізує поруч зі словами з кількісним, просторовим чи часовим значенням. Лексема *так* є компонентом складених вторинних сполучників *як... так* (виразника умовних відношень) і *як... так і* (виразника градаційних відношень). Визначальними факторами щодо визначення частиномовного статусу цих слів є семантичні, словотвірні ознаки та контекстне оточення, які зумовлюватимуть їхнє функціональне й прагматичне навантаження у висловленні. Задля повного й комплексного опису граматичної омонімії прислівників і часток необхідно розглянути парадигматичні і синтагматичні характеристики усіх омокомплексів в українській мові, компонентами яких виступають як займенникові, так і повнозначні адвербіативи.

Список літератури:

1. Бондаренко Л.В. Склад та комунікативні функції вторинних часток : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2005. 20 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
3. Глібчук Н.М., Добосевич У.Б. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Апріорі, 2016. 638 с.
4. Городенська К.Г. Граматичний словник української мови : Сполучники. Київ – Херсон, 2007. 340 с.
5. Джочка І. Кількісні частки як засіб вираження квантитативної семантики. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Випуск 44–45*. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015–2016. С. 91–96.
6. Джочка І. Ф. Граматична омонімія часток ОН, ОСЬ, ОТ, ОЦЕ. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2017–2018. № 4-3. Івано-Франківськ, 2018. С. 99–110.
7. Джочка І. Ф. Особливості функціонування граматичних омонімів *де* і *куди* в українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4 (72), грудень. С. 86–91.
8. Джочка І. Семантичні та функціональні особливості граматичних омонімів *там* і *тут* в українській мові. *Українознавчі студії*. 2019. № 20. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ «Плай» ПНУ. С. 81–92.
9. Загнітко А., Ситар Г., Данилюк І. Структура і модель бази даних “українські частки та їхні еквіваленти. *Комп’ютерна лінгвістика: сучасне та майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ : КНЛУ, 2012. С. 21–22.
10. Каратаєва А.С. Проблема машинного перекладу: граматична омонімія часток. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Донецьк: Український культурологічний центр; Східний видавничий дім, 2013. Т. 35. С. 133–144.

11. Кійко С.В. Категорія симетрії й асиметрії в синергетичній організації омонімії. *Нова філологія*. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. Вип. 73. С. 55–64.
12. Кушлик О.П. Омонімія незмінних класів слів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2000. 20 с.
13. Симонова К.С. Особливості функціонування відзайменникових часток в українській мові. *Наукові записки*. Том 19, Спеціальний випуск: у двох частинах. Частина 1. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : КМ «Академія», 2001. С. 35–39.
14. Словник української мови: у 11 т. Т. 10: Т–Ф. Київ : Наук. думка, 1979. 658 с.
15. Соколова С.В. Синтаксична реалізація відприслівникової транспозиції в українській мові. *Вісник Харківського національного університету*. № 910. Серія: Філологія. 2010. Вип. 60. Частина I. С. 758–763.
16. Соколова С.В. Частиномовна кваліфікація функціональних відприслівникових омонімів в українській мові. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Т. 138. Вип. 125. *Філологія. Мовознавство*. Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 83–87.
17. Фуштей А.В. Особливості функціонування омокомплексу КОЛИ в українській мові. *Еврика – XXI. Збірник студентських наукових праць*. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2020. С. 106–109.
18. Шипнівська О.О. Міжчастиномовна морфологічна омонімія сучасної української мови. Київ : «Центр учбової літератури», 2020. 192 с.

Dzhochka I. F., Fushtei A. V. SEMANTIC AND GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF HOMOCOMPLEX “SO (TAK)” IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

*The article presents the results of grammatical research, which describe the semantic, word-forming and syntactic parameters of the particle **so (tak)** in the modern Ukrainian language. The material of the research was the prose of modern Ukrainian writers. The urgency of the problem is due to the need to clarify all the paradigmatic and syntagmatic features of the components of homonymous complexes in order to properly use them in speech and to correctly translate into a foreign language.*

*Being an adverb **so (tak)** functions both as an independent unit and as a part of idioms and expresses the following lexical meanings: “mode of action” (**so and siak (tak i siak)**), **it so (same tak)**, **so to him (tak yomu)**, “measure and degree of the feature” **not so as (ne tak to)**. In the adverbial position, the lexeme most often enters into syntagmatic relations with the predicate, indicating the way the action is performed. Implementing the semantics of measure and degree, the adverb **so (tak)** is combined with lexemes denoting quantitative or temporal meaning. The word-forming potential of the analyzed word is insignificant: only two diminutive-meliorative derivatives have been recorded **so (takechky)** and **so (taken'ky)** and the lexeme **so (otak)**, which actualizes the intensifying seme of mode of action. Intensifying and affirmative semantics are dominant for a derived particle **so (tak)**. The graded meaning of the analyzed nomen can be realized both independently and as a part of idioms (**this is so (otse tak)**), **so and (tak i)**, **so here (tak ot)**, **so where to you (tak de tobi)**, **so where (tak kudy)**. Explicating the affirmative semantics, the particle **so (tak)** serves as a basis of other particles formation that are also expressions of the objective modality (**so-so (tak-tak)**), **so-so (tak-taky)**, **so-so (tak-to)**, **so well (nu tak)**, **so exactly (tak tochno)**. As a component of the homocomplex, the word **so (tak)** is the part of the structure of compound conjunctions, which express conditional **as ...as (yak... tak)** and gradational **so ... as (yak... tak i)** semantic-syntactic relations. Semantic and functional load, word-forming features, the ability to enter into synonymous relations, and the contextual environment are the factors that determine the belonging of the component to a certain part of speech.*

Key words: *homocomplex, syntagmatics, paradigmatics, grammatical homonymy, particles, adverbs, conjunctions.*